

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В
УКРАЇНІ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»**

Виконав: студент 4-го року навчання,

Спеціальності

051 Економіка

Мороз Маркіян Дмитрович

Керівник: Кузьменко Л. Г.

к.е.н, доц., Заслужений економіст

України

Кваліфікаційна робота захищена з

Оцінкою 92 (А) відмінно

Секретар ЕК Шинкар З.Є.

«08» червня 2021 р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ	7
1.1. Поняття конкуренції.....	7
1.2. Конкуренція як економічне явище.....	8
1.3. Конкурендне середовище	11
1.4. Висновки до розділу I	18
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	20
2.1. Конкурентна політика України	20
2.2. Конкурентна політика ЄС	27
2.3. Конкурентна політика окремих країн ЄС.....	31
2.3.1. <i>Франція</i>	<i>31</i>
2.3.2. <i>Німеччина</i>	<i>33</i>
2.3.3. <i>Італія.....</i>	<i>35</i>
2.4. Порівняння конкурентної політики за галузями економіки.....	36
2.5. Висновки до розділу II.....	40
РОЗДІЛ III. ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ	42
3.1. Аналіз індексів конкурентоспроможності та економічних свобод.....	42
3.2. Рекомендації щодо конкурентної політики України	44
3.3. Висновки до розділу III	45
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

21 березня 2014 року було підписано «Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», більш відому як «Угода про асоціацію з ЄС». Для України це був крок до економічного та соціального розвитку, про який мріяли мільйони. Проте минуло шість років, і Україна досі не досягла остаточної цілі – вступу до Європейського союзу (далі – ЄС).

Питання, чому так склалося, досі залишається відкритим. Немає якоїсь однозначної та/або офіційної відповіді, а отже і впевненості.

Істина може частково полягати в конкурентній (антимонопольній) політиці України, оскільки її по праву можна назвати одним із найважливіших напрямів державної політики. Економічна теорія визнає ринок, на якому панує бездоганна (в іноземній літературі – чиста) конкуренція, ідеальним, оскільки такий ринок має значні переваги. Насамперед, це незліченна кількість агентів на ринку, що забезпечує і робочі місця, і товарооборот, і податкові надходження. Також – гарантія права споживача мати вибір серед запропонованих товарів. Через це на ринку відбуваються постійні зміни у технологіях, цінах, якості. І всі ці зміни йдуть на краще. В умовах економічної конкуренції перемагають майже усі: успішні та інноваційні підприємства, споживачі їхньої продукції та держава.

І хоч можливість досягнення стану такої ідеальної конкуренції межує з неможливим, кожна держава світу має все необхідне для максимального наближення до цього стану.

Україна не виняток. Хоча її конкурентне середовище й не ідеальне, воно за останнє десятиліття здійснило прорив, зокрема підписавши Угоду про асоціацію з ЄС. Тепер важливо перетнути точку неповернення, щоб цей прорив не минув даремно. Звідси виникає актуальність цієї кваліфікаційної роботи – процесі Євроінтеграції, адже відповідність української конкурентної політики

європейським нормам – одна із заporук вдалого завершення цього процесу та омріяний вступ у ЄС.

Для втілення цієї ідеї було проведено порівняльний аналіз конкурентного (антимонопольного) законодавства та середовища України з його аналогами у країнах-членах ЄС та ЄС загалом, адже саме так можна прийти до розуміння того, що може заважати Україні на шляху її розвитку та як це можна виправити. Окрім того було досліджено роль конкурентної (антимонопольної) політики у процесі євроінтеграції як у загальному випадку, так і спеціально для України, щоб мати підстави вважати дане дослідження значимим.

У результаті проведеного дослідження було зроблено висновки та рекомендації для коротко- та довгострокової стратегії української політики, спрямованої на розвиток конкурентного середовища та сприянню Євроінтеграції.

Що стосується літератури, то її огляд не дає остаточної відповіді на питання повної відповідності політики України європейським країнам на даному етапі. Безперечно, вона дуже подібна до тої, що ЄС вимагає від своїх членів, та не потребує значних реформ, проте є й нюанси, обговорення яких досі відбувається у вітчизняній літературі. Хоча протягом останніх років зустрічається дедалі більше праць молодих учених економічних та юридичних наук, наразі існує незначна кількість досліджень цього питання. Що стосується зарубіжної літератури, то вона теж не акцентує свою увагу на порівнянні конкурентної політики європейських країн з українською. Взагалі вся література в основному є економічною (звіти, дослідження, статті) та юридичною (закони) і має або українське, або європейське походження. Європейська література, хоч і не акцентує увагу на відповідності української політики до європейської, слугує матеріалами для порівняння та джерелом статистичних даних. Вона є також досить актуальною, оскільки в основному це звіти конкурентних відомств останніх років та тексти чинних законів. Українська юридична література має такі самі характеристики. Але українські джерела доповнюють також наукові праці з дослідженням окремих особливостей української конкурентної політики та їх порівнянням з провідними європейськими країнами.

Загалом про літературу можна сказати, що вона наявна, але не в найзручнішій формі для даного дослідження. Проте це не можна вважати недоліком, оскільки навпаки дає простір для заповнення прогалин та наукову новизну дослідження. Певною складністю є те, що деяку літературу не можна назвати абсолютно актуальною, оскільки зустрічаються як роботи 2012-2016 рр., так і роботи, написані ще раніше. Це стосується здебільшого вітчизняної літератури теоретично-методологічного характеру. Але, знов-таки, це теж не критично, оскільки попри свою доволі динамічну та гнучку природу, політика здебільшого залишається незмінною в загальних рисах. Також за умов дотримання академічної практики критично оцінювати та аналізувати прочитане, була мінімізована ймовірність використати застарілу інформацію.

Зважаючи на все вище вказане, можна зробити певні узагальнення:

Об'єктом дослідження є конкурентна та антимонопольна політика України, держав-членів Європейського Союзу та ЄС загалом, їхні стратегії створення і забезпечення конкурентного середовища.

Предметом дослідження є спільні та відмінні риси конкурентної політики держав в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Метою кваліфікаційної роботи є визначення основних пріоритетів європейського законодавства та формулювання рекомендацій для визначення напрямів й інструментів ефективної державної конкурентної та антимонопольної політики України.

Завданнями наукової роботи є: дослідження теоретико-методологічної бази конкурентної політики держави, визначення її особливостей в Україні, державах-членах ЄС та ЄС загалом; дослідження ролі, яку відіграє конкурентна політика в умовах Євроінтеграції; проведення аналізу діяльності окремих ринків та загальної конкурентоспроможності порівнюваних держав; та визначення основних недоліків та завдань конкурентної політики України.

Методами дослідження є:

- системний підхід та абстрагування – для дослідження теоретичного підґрунтя та закономірностей конкурентної політики;

- порівняння – для аналізу національних моделей державного антимонопольного регулювання економіки;
- логічний аналіз – для дослідження вітчизняного та світового досвіду розвитку державного регулювання конкуренції;
- Економічно-статистичний аналіз – для опрацювання статистичних даних Антимонопольного комітету України та європейських джерел аналітичної інформації;
- Індукція та дедукція – для визначення особливостей і закономірностей напрямів державного регулювання конкуренції.

Наукова новизна дослідження: порівняння конкурентної політики України з конкурентною політикою провідних країн ЄС; аналіз первинних джерел інформації; систематизація актуальної інформації; дослідження гнучкості конкурентної політики в умовах пандемії COVID-19.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів як основної частини та висновків; викладена на 53 сторінках машинописного тексту. Список джерел включає 37 найменувань літератури.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

Перший розділ присвячено теоретико-методологічній базі конкурентної політики, оскільки необхідно спершу максимально точно означити такі поняття, як «конкуренція», «конкурентне середовище», «конкурентна політика», а також описати економічний вимір явища конкуренції. Окрім того: визначенню критеріїв порівняння досліджуваних країн, обґрунтуванню їхньої доцільності, розгляду суміжних категорій, що розкривають глибшу суть та природу конкуренції, що є не менш важливим для максимальної всебічності аналізу.

1.1. Поняття конкуренції

Питанням конкуренції почали займатися ще задовго до того, як було її визначено і якою її розуміють тепер. Одними з перших вчених, чиї думки дали розвиток вивченню конкуренції були всесвітньо відомі англійські економісти Адам Сміт та Девід Рікардо, що у своїх працях почали висвітлювати ліберальні погляди на ринок та концепцію переваг відповідно. Невід'ємною складовою моделі А. Сміта є ідея про те, що ринок не має регулюватися ніким і нічим іншим, ніж самим ринком. Він стверджував, що існує певна «невидима рука ринку», що, власне, і виконує цю функцію [1, с. 54-55]. Д. Рікардо, у свою чергу, розвинув ідею порівняльних та абсолютних переваг, де описував здебільшого заходи ефективної торгівлі між країнами [1, с. 569-570].

Попри те, що їхні погляди у наш час виглядають занадто простими та, можливо, навіть очевидними – для XVIII ст. це був прорив, що підштовхнув економічну теорію у напрямку моделі ринкової економіки.

Цю хвилю підхоплювали Дж. Міль, А. Курно, Е. Хокшер, Б. Олін, та ін. Дж. Робінсон й Е. Чемберлін почали досліджувати явище монополістичної конкуренції, згодом з'явилося обґрунтування поняття олігополії А. Курно, а після нього – П. Сраффа, Ф. Еджоурт, А. Лернер, Ф. Хайек обґрунтували поняття монополії [2]. Серед вітчизняних учених В. Д. Базилевич, З. М. Борисенко, О. О.

Костусев, С. О. Крук, Г. М. Лозова, Н. І. Насікан, В. М. Семененко, Т. В. Сива, Т. А. Щербакова, з кінця 90-х років ХХ ст. досліджували питання становлення і регулювання конкурентного середовища в українській економічній науці [3]. А окрему гілку дослідження явища конкуренції розвинув Майкл Портер, що почав застосовувати конкуренцію як інструмент аналізу галузі [2], тобто почав розглядати конкуренцію не лише як явище макрорівня економіки.

У наш час різні науковці трактують конкуренцію по-своєму. Наприклад, В. Д. Базилевич вважає її *«економічним суперництвом, боротьбою між суб'єктами господарської діяльності за кращі умови виробництва і реалізації товарів та послуг з метою отримання якомога більшого прибутку»* [501, с. 233]. Бачення С. І. Архієреєва та Н. Б. Решетняк дещо відрізняється. Для них конкуренція є також наслідком реалізації особистих інтересів учасників ринку, невід'ємним елементом ринкового механізму, джерелом його функціонування і розвитку [4]. А от американський економіст Г. Манків визначає конкуренцію *«ситуацією на ринку, коли кількість осіб або фірм настільки велика, що дії кожної із них не впливають на рівень цін»* [5, с. 566].

Таким чином явище конкуренції продовжує розвиватися та нарощувати багатогранність. Кожен дослідник трактує це явище по-своєму, бачить у ньому щось своє. Погляди інколи відрізняються лише деталями, а інколи повністю. Але все одно всі ці визначення є правильними, оскільки конкуренція є аж настільки широким поняттям. Наразі ще важко сказати точно, чим воно є насправді – боротьбою, змаганням, чи чимось зовсім іншим – адже конкуренція проявляється майже у всьому, що існує у світі, і тому в кожному окремому випадку набуває нових форм. Однією з таких форм є економічна конкуренція.

1.2. Конкуренція як економічне явище

В економіці конкуренція набула дещо іншого вигляду. Метою будь-якого підприємства є прибуток – додатна різниця між доходами (від продажів виробленого продукту) та витратами (на операційну та інші додаткові або підтримуючі діяльності). В ідеалі різниця має бути максимально великою, тоді

підприємство матиме більший прибуток і змогу швидше зростати. Цього можна досягти шляхом збільшення доходів та/або зменшення витрат. І саме на цьому етапі виникає конкуренція.

У підприємства дилема: як зменшити витрати так, щоб не втратити свою частку ринку? Адже щоб зменшити витрати, треба купити дешевшу сировину, що загрожує зменшенням якості продукту. Розчарований споживач тоді просто купуватиме будь-який продукт-замінник, яких на конкурентному ринку багато. З іншого боку, можна збільшити доходи, але тоді треба продавати свій продукт більшій кількості споживачів або у більшій кількості. Але як цього досягти? Як залучити ще більше споживачів, якщо всі вони і без того вже споживають подібний продукт схожої якості.

З точки зору підприємства, конкуренція – це боротьба за увагу споживача, його схвалення та купівлю продукту. Підприємства конкурують між собою для захоплення якомога більшої частини ринку. Для цього кожне здійснює свої заходи: зменшення витрат на виробництво, зміна технології, активна реклама, тощо.

З іншого боку, якби конкуренції на ринку не було, підприємство могло б збільшувати ціни на свою продукцію. У такому випадку єдиним регулятором був би закон попиту та пропозиції, тобто споживач купував би рівно стільки продукції, скільки вважав за потрібне, раціональне або можливе, хоча верхньої цінової межі все одно не існувало б. Найгірший сценарій був би у випадку з лікарськими засобами, особливо такими, що вживаються регулярно. Тоді споживач не мав би іншого вибору, окрім як купувати, що є, за ціною, яка пропонується (хай якою б високою вона не була). Це не є нормальною практикою. Навіть більше – нові підприємства просто не зможуть розпочати свою діяльність на ринку, де всю владу має єдине підприємство.

І тому конкурентне середовище необхідно регулювати.

Із Закону України «Про захист економічної конкуренції» зрозуміло, що *«економічна конкуренція (конкуренція) – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти*

господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [6, ст. 1]. Тобто економічна теорія в основі закону розглядає не лише явище-процес, але й відповідні його наслідки. Особливу увагу варто звернути на те, що споживачі «мають можливість вибирати». Тут мова йде не стільки про пріоритет прав людини, скільки про створення умов для функціонування вільного ринку, де влада належить не окремим суб'єктам, а ринковим механізмам та кон'юнктурі, що можливі лише за рахунок великої кількості суб'єктів.

Конкуренція є одним із ключових рушіїв прогресу, адже саме завдяки їй у контрагентів виникає потреба у перевазі. Саме так вони стають кращими у своїй діяльності і приносять корисний досвід у світ. Тому однією з головних позитивних функцій-наслідків є **розвиток науково-технологічного прогресу** (далі – НТП), що нерідко коли є результатом постійних досліджень та змін на підприємствах конкурентних ринків. Всі вони завжди змагаються за частку ринку. Їм важливо відрізнитися від конкурентів, мати перевагу над ними та приваблювати більшу кількість споживачів. Для цього підприємства, особливо великі, створюють R&D-відділи для проведення спеціалізованих науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. І як наслідок на підприємствах відбувається **зростання підприємницької ініціативи та розвитку творчості**, що супроводжується технічними змінами, скороченням часу виготовлення продукту, покращенням обслуговування клієнтів, появою супутніх інноваційних продуктів, а головне – **зниженням цін**, що є чи не найважливішим наслідком конкуренції. Покращення технології виробництва, пошук нових, дешевших та якісніших джерел сировини та загальне поліпшення ефективності операційної діяльності знижує собівартість продукції. Відповідно, головним бенефіціаром на ринку виявляється споживач. Проте далеко не єдиним! У кінцевому підсумку регульоване конкурентне середовище **забезпечує співвідношення попиту та пропозиції**, а відповідно й автоматично **регулює ціни** на продукцію конкурентного ринку [7, 21].

Проте без втручання держави у вигляді конкурентного відомства ринкове середовище може бути неконкурентним і нести низку негативних наслідків,

зокрема **сповільнення НТП** через використання нових технологій лише учасником ринку, що їх винайшов. Цьому учаснику вигідно залишати технологію у секреті, щоб мати перевагу над конкурентами. Через це існує також **загроза розвитку промислового шпionажу та рівня злочинності**. Іншою стороною медалі є неконкурентний ринок, якому розвиток НТП непотрібний, бо споживач все одно купуватиме продукт суб'єкта з монопольним (домінуючим) становищем. Виходить, що у такого суб'єкта немає стимулу розвивати свої технології, тож немає потреби зайве витратити на це кошти.

Також неконтрольований розвиток конкуренції може призвести до надмірної **монополізації** – *«досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товару, підтримання або посилення цього становища»* [6, ст. 1], тобто стану, за якого на тому чи іншому ринку буде представлений лише один суб'єкт.

Саме для того, щоб конкуренція приносила лише позитивні наслідки, необхідно займатися її регулюванням на державному рівні. На це направлене конкурентне (антимонопольне) законодавство.

1.3. Конкурентне середовище

Середовище, де гравці ринку здійснюють свою діяльність, є їхнім конкурентним середовищем – умовним економічним простором, де виникають та розвиваються відносини з іншими гравцями ринку. Традиційно розрізняють чотири типи ринків:

- ринок чистої конкуренції – ідеальний стан, за якого водночас діє необмежена кількість агентів, що випускає однорідну легкозамінну продукцію (канонічний приклад – сільське господарство). Саме тому жоден з агентів не має контролю над цінами, що є головною перевагою такого ринку. Також цей ринок не має бар'єрів на вхід та вихід;
- ринок монополістичної конкуренції – вже має обмеження за кількістю та розмірами гравців ринку, проте не суттєві. Продукція такого ринку теж є

однотипною, але має ознаки диверсифікації: цілком замінна, виконує однакові функції, але може виглядати по різному (наприклад взуття). Відповідно, ціна також є результатом кон'юнктури ринку, а вхід/вихід з галузі майже необмежений;

- ринок олігополії – має невелику кількість потужних гравців (олігополій) здатних контролювати ринок об'єднуючись з іншими або навіть усі разом. Такий ринок важко назвати конкурентним, оскільки основним його гравцям майже немає сенсу покращуватися. Продукція однотипна, споживач має невеликий вибір і майже не має впливу на ціни. Вхід на такий ринок супроводжується опором з боку вже наявних гравців. На цьому ринку виникає необхідність державного втручання;
- ринок монополії – єдиний агент, що задовольняє весь ринковий попит одним продуктом. При цьому, саме він диктує ціну та інші умови збуту, оскільки споживачам не дано жодного іншого вибору. Найгірший можливий варіант – це коли попит на продукцію нееластичний і споживач не може не купувати товар. Вхід у галузь майже неможливий [1, с. 242-245].

Так само розглядається ця класифікація з точки зору споживача, адже він теж є учасником конкурентного ринку. Тобто на ринку може також існувати й лише один споживач, що має вплив на ринок та ціни. Таке явище має назву монопсонія. У випадку, якщо таких впливових споживачів декілька, має місце олігопсонія [1, с. 243, 245]. Прикладом монопсонії може слугувати держава, що закуповує стратегічно важливу продукцію (наприклад танки, артилерію, тощо). Хоч пріоритет завжди за споживачем, монопсонія не є умовами змагання покупців між собою за найкращу продукцію, що теж має мати місце на ринку. Купівля/продаж є двосторонньою угодою, що має здійснюватися на рівних умовах, тобто продавці також мають мати можливість обирати своїх контрагентів. Тобто монопсонія – це аналогічне неконкурентне явище.

Ще варто зазначити, що на практиці ринок є об'єднанням типу ринку виробника з одного боку, та типу ринку споживача з іншого, що дає до 16 комбінацій. Наприклад, на ринку може існувати велика кількість споживачів та

велика кількість постачальників (приклад: ринок роздрібної торгівлі медичними препаратами) або єдиний постачальник (ринок залізничних перевезень). Також може бути навпаки: багато постачальників, але єдиний споживач (ринок державних закупівель, тендери, тощо), тоді це монопсонія. Явище, коли на ринку є лише один продавець і один покупець, називається двобічною, білатеральною монополією [1, с. 243], і теж є ринком недосконалої конкуренції. Таким чином на різних ринках можуть існувати різні комбінації типів ринку, що сформувалися історично або ж за принципом ефективності. Якщо мова йде не про природну монополію, то найкращим варіантом ринку є велика кількість споживачів та постачальників, адже це є необхідною передумовою розвитку конкурентного середовища.

Для того, щоб порівнювати ринки з різними ознаками, необхідно проводити ретельний аналіз. Для цього існує багато показників, зокрема кількісних. Найвідомішими з них є коефіцієнт монопольної влади Лернера (L), індекс концентрації галузевого обсягу продаж Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) та коефіцієнт ринкової концентрації (CR).

Коефіцієнт Лернера розраховується за формулою:

$$L = \frac{P_m - MC}{P_m}$$

Де: L – коефіцієнт монопольної влади; P_m – монопольна ціна; MC – граничні витрати.

Цей коефіцієнт показує, як ціна суб'єкта, що займає монопольне (домінуюче) становище, перевищує граничні витрати на виробництво продукту. Відповідно, спектр можливих значень коливається від 0 (ринок досконалої конкуренції) до 1 (чиста монополія).

Індекс Херфіндаля-Хіршмана розраховується як сума квадратів часток суб'єктів господарювання на ринку:

$$ННІ = \sum_{j=1}^n P_j^2$$

Де: ННІ – індекс концентрації галузевого обсягу продаж; P_j – частка суб'єкта господарювання на ринку; n – кількість суб'єктів господарювання на ринку.

Цей індекс показує міру ринкового домінування певної кількості суб'єктів господарювання на ринку або галузі, що може набувати значень від 0 (повна деконцентрація ринку) до 1 або 10.000, залежно від одиниць розрахунку – часток або відсотків. У такому випадку мова йде про існування абсолютної монополії.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR) розраховується аналогічно, проте без піднесення у квадрат, що дає змогу визначити ринкову частку одного та більше суб'єкта господарювання у відсотковому (тобто відносно натуральному) вигляді. Так само значення коливаються від 0 до 100. [1, с. 245-247].

Варто зазначити, що граничні значення досить рідкісні та теоретичні, тому їх досягнення (особливо нуля) – не стільки неможливий, скільки трудомісткий процес, тому кожна країна визначає припустимі для себе межі індивідуально.

Панівна економічна система держави теж впливає на ринки. Історично склалися три основні типи цих систем:

- ринкова – економіка розвинених країн, що відрізняється значною лібералізацією ринку та ринкового середовища. Такій економіці притаманне природне ціноутворення та свобода вибору споживача. Через це економічна конкуренція притаманна цій моделі більше, ніж будь-якій іншій;
- командно-адміністративна (планова) – чітко розписана економіка країн зі значним державним контролем. Ринки такої системи зазвичай мають наперед визначений план (типовий приклад – п'ятирічки СРСР). Відповідно, будь-які зміни на ринку малоімовірні, бо потребують попереднього узгодження;
- перехідна (трансформаційна) – економіка країн, що змінюють свою економічну систему (зазвичай на ринкову). Характеризується значною волатильністю, ризиковістю та загальною непевністю [1, с. 68-71].

На жаль, Україна належить саме до країн з перехідною економікою, тому порівняльний аналіз з країнами ЄС (з ринковою економікою) є корисним інструментом визначення перспектив та аналізу наявних результатів.

Завдання будь-якої держави полягає у створенні необхідних умов розвитку конкурентного середовища, аби економічна система була максимально наближеною до ринкової, а тип ринків – до чистої конкуренції, оскільки

монополізація є неефективною з точки зору розміщення ресурсів та розподілу доходів.

Неефективною через явище **цінової дискримінації**, коли ціна зумовлюється не собівартістю продукту чи співвідношенням попиту/пропозиції, а вибором виробника, що має монопольне (домінуюче) становище. Ціна є своєрідною домовленістю між сторонами, і тому має здійснюватися на вигідних для усіх умовах. На практиці ж такого не відбувається, оскільки одна сторона не має ні важелю впливу на іншу, ні можливості відмовитися від такої угоди на користь вигіднішої.

Суб'єкт з монопольним становищем може диктувати вигідні лише для нього ціни. При цьому, для різних споживачів вони можуть бути різними, що теж є несумісною з ринком поведінкою. Усі мають бути рівними, але в дійсності цього не відбувається. Наслідком цього є **нерівномірний розподіл доходів**.

Ще один наслідок – **неефективне використання ресурсів**. Його природа в тому, що невідповідність ціни продукту та його собівартості викликає недоотримання коштів виробниками інших продуктів. Адже споживачі оцінюють продукти із завищеною ціною більше, ніж продукти, що могли за ці кошти (ресурси) бути виробленими [8]. Виходить, що чим більше монополізований ринок – тим важче йому самостійно стати конкурентнішим.

Насправді, не всі монополізовані ринки є неефективними. Зокрема цікавим питанням є діяльність природних монополій. *Природна монополія – це «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)»* [9, ст. 1]. Тобто це суб'єкти, що мають бути монополіями, аби не створювати зайвих витрат на ринку (спрацьовують ефекти

субаддитивності та масштабу). Це вигідно ринку та державі, оскільки зменшує витрати на регулювання діяльності багатьох суб'єктів господарювання, але зводить їх до посиленого регулювання одного, щоб не відбувалося необґрунтованого росту цін.

До сфер діяльності суб'єктів природних монополій належать:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування та розподіл природного і нафтового газу трубопроводами;
- зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами;
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- транспортування теплової енергії;
- передача та розподіл (місцевими електромережами) електричної енергії;
- централізоване водопостачання та водовідведення;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншою інфраструктурою, що забезпечує рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- спеціалізовані послуги у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України [9, ст. 5].

Ринок природної монополії автоматично є монополізованим, але окрім нього існує ще суміжний ринок – *«товарний ринок, що не перебуває у стані природної монополії, для суб'єктів якого реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливе без безпосереднього використання товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій»* [9, ст. 1], тобто повністю залежний від природної монополії. До них належать:

- «постачання природного газу та ін. речовин, транспортування яких здійснюється трубопровідним транспортом;
- внутрішні й міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим та морським транспортом;
- виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами;
- постачання електричної енергії споживачам;
- виробництво теплової енергії (крім випадків, коли вона використовується виключно для внутрішньовиробничих потреб) в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами;
- постачання теплової енергії;
- продаж природного газу (у тому числі нафтового та вугільних родовищ) власного видобутку в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами» [9, ст. 6].

Як видно із Закону, до суб'єктів природних монополій та суміжних з ними ринків в основному належать галузі транспорту та логістики. Це має сенс, оскільки наявність на ринку навіть двох суб'єктів несе в собі загрози. Наприклад, одночасне використання трубопроводу двома компаніями може спричинити затримку постачання, а збіг у розкладі двох залізничних компаній – аварію. Тут питання навіть не в компетенції суб'єктів, а банальному людському факторі, що може комусь коштувати життя. Через це таким суб'єктам доцільніше здійснювати свою діяльність в неконкурентних умовах, через що вони знаходяться в зоні ризику монополізації, що, наприклад, в українській економіці справджується [10]. Тому регулювання діяльності суб'єктів природних монополій має обов'язково супроводжуватися регулюванням відповідних суміжних ринків, що також здійснюється відповідно до Закону України «Про природні монополії».

Ще одним винятком є тимчасова монополія інноватора, що виникає, коли на ринку з'являється новий гравець з абсолютно новим товаром. На відміну від природної монополії, тимчасова монополія інноватора не потребує значного

регулювання державою, оскільки на новому ринку просто не може бути інших гравців через брак часу для підлаштування, дію патенту та ін. факторів. А також оскільки тимчасову монополію інноватора можуть мати лише новинки – характерною її ознакою буде невеликий масштаб, а отже й незначний вплив на загальний ринок. Та все одно має бути відповідний регулятор (наприклад, Закон України «Про інноваційну діяльність»).

Також можна виокремити державну монополію – суб'єкта господарської діяльності, яке контролюється державним органом або державним уповноваженим виконавцем обов'язків. Такі суб'єкти існують з різних причин. Це можуть бути:

- певні стратегічні об'єкти, що виробляють зброю або виконують державні замовлення;
- суб'єкти, що виробляють шкідливі для споживання продукти (тютюн, алкоголь, тощо);
- збиткові підприємства, які знов-таки, з певних причин мають державну підтримку.

1.4. Висновки до розділу I

У розділі було розглянуто методологічну основу функціонування конкуренції у різних її проявах. Цей аналіз дає змогу зробити кілька висновків:

1. Конкуренція – невідворотне явище, яке необхідне економічній системі для розвитку;
2. Будь-який ринок має прямувати до типу чистої конкуренції, оскільки саме такий забезпечує найкращі умови не лише для усіх зацікавлених сторін, представлених на ринку, але й економічній системі (наприклад, державі) загалом;
3. Конкуренція виконує низку позитивних функцій, але має ряд негативних наслідків, тому потребує державного регулювання.

Таким чином конкуренція є важливим фактором успіху будь-якої держави, особливо в умовах ринкової економіки.

Україна є країною з перехідною економікою. Це означає, що вона здійснює трансформацію економічної моделі від командно-адміністративної до ринкової. Саме тому важливо розуміти, що без розвиненого конкурентного середовища досягти стану ринкової економіки буде складно. Тому для дослідження ролі конкуренції, її теперішнього та бажаного станів в Україні в процесі Євроінтеграції буде проведено аналіз конкурентної політики України та країн ЄС.

Окрім дослідження відповідних законодавств у державах необхідно також провести аналіз їхніх конкурентних середовищ, тобто перевірити, як здійснюється регулювання конкурентних середовищ на практиці, оскільки допоки закони, директиви та постанови не виконуються, не регулюються, а порушення не караються – вони є лише словами. Важливо зрозуміти, що конкуренція – це надто складне явище, щоб давати йому розвиватися самостійно. І хоча повністю підкорити його собі теж є надважким завданням – можна продовжувати працювати над ним, постійно прямуючи до стану ідеального ринку.

Проводячи порівняльний аналіз конкурентних політик, необхідно звернути увагу на особливості законодавств країн та їхню еволюцію, простежити причинно-наслідкові зв'язки, що сформували ці економіки та продовжують формувати далі. Також необхідно звернути увагу на стан конкурентних середовищ порівнюваних країн, оскільки це дасть відповідь на питання чи є дійсною конкурентна політика тої чи іншої держави? На які особливості іноземних ринків треба звернути увагу? Який досвід може бути корисним для України?

Окрім них, на особливу увагу заслуговує питання регулювання діяльності суб'єктів природних та державних монополій, оскільки вони є своєрідними винятками, які можуть нести приховані загрози, якщо не здійснювати над ними заходи посиленого контролю.

РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Другий розділ присвячено конкурентній політиці України та країн ЄС. Для цього було досліджено законодавчу базу країн та стан конкурентних середовищ на основі аналізу діяльності конкурентних відомств. Також історичний аспект – еволюцію конкурентної політики держав, що теж є вагомим критерієм, який розкриває особливості політики. Придатним інструментом є щорічні звіти, що дають змогу не лише дізнатися про діяльність відомств загалом, але й детальніше дослідити окремі ринки. У контексті даного дослідження було взято звіти за 2019 рік з кількох причин: по-перше, вони наразі є найактуальнішими та найповнішими; по-друге, через пандемію COVID-19, що у 2020 р. сильно похитнула ситуацію на світових ринках. Оскільки 2019 р. більше відповідає «нормальним умовам», розглядати його доречніше. Проте огляд 2020 р. теж було проведено, оскільки це дає змогу дослідити ступінь гнучкості та реагування на економічні шоки.

2.1. Конкурентна політика України

Зародження та розвиток конкурентної політики України почалися незадовго після здобуття Незалежності, коли було введено в дію Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» 15 березня 1992 р. Він заборонив зловживання монопольним становищем на ринку, визначив правові основи обмеження і попередження монополізму недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства [11]. Далі, 26 листопада 1993 р. було прийнято Закон України «Про Антимонопольний комітет України», що діє й дотепер. Ним було засновано однойменне конкурентне відомство.

Наступним етапом стало прийняття Закону України «Про захист економічної конкуренції» у січні 2001 р. на заміну Закону 1992 р. Він чинний досі і як вже було зазначено – відображає засади регулювання конкуренції. Його положення загалом

відповідають аналогічним положенням права ЄС [12, с. 13], що є хорошою ознакою, адже не потребує значних реформ у рамках Євроінтеграції.

В Україні конкуренція також регламентується Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р., що разом з двома попередніми складає вторинний рівень законодавства, а також Господарським Кодексом та Конституцією України, що складають первинний рівень. Також є закони, постанови та розпорядження наступних рівнів, тобто таких, що ґрунтуються на вказаних вище та регламентують вже більш специфічні питання, пов'язані з конкуренцією.

Вторинний рівень українського законодавства визначає основи конкурентної політики та конкурентного середовища країни. Законом України «Про захист економічної конкуренції» регулюються *«відносини органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю із суб'єктами господарювання; суб'єктів господарювання з іншими суб'єктами господарювання, із споживачами, іншими юридичними та фізичними особами у зв'язку з економічною конкуренцією»* [6, ст. 2]. Також він застосовується до *«відносин, які впливають чи можуть вплинути на економічну конкуренцію на території України»* [6, ст. 2]. Тобто до уваги береться не лише саме явище конкуренції, але й відносини, що виникають через неї. Це теж важливо, бо конкуренція є багатогранним явищем. Закон також визначає відносини, що виходять за межі сумісності з ринком – узгоджені антиконкурентні дії та обмежувальна, дискримінаційна діяльність – і заходи їх протидії. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» доповнює його, деталізуючи та визначаючи відповідальність за несумісну з ринком поведінку.

Таким чином, Закон України «Про захист економічної конкуренції» можна назвати основоположним, оскільки він чітко окреслює поняття економічної конкуренції та її необхідності.

Закон України «Про Антимонопольний комітет України» визначає Антимонопольний комітет *«державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій*

діяльності та у сфері публічних закупівель» [13, ст. 1] – відомством, до повноважень якого входить регулювання конкурентного середовища України, відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції».

Господарський Кодекс та Конституція України регулюють конкурентне законодавство опосередковано, визначаючи його підґрунтя в загальних рисах. Наприклад, стаття 42 Конституції України: *«Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом... Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів»* [14, ст. 42]. Стаття вказує не лише на *право* громадян України, але й на певні *обмеження*, що встановлюються на це право. Що й не дивно, бо Конституція – це головний Закон, що визначає устрій держави. Господарський Кодекс України виконує аналогічну функцію, але специфічніше, у царині господарської діяльності (у т. ч. підприємницької), де конкуренція проявляється найкраще. Ці два Закони складають первинний рівень, тобто визначають установлені порядки в державі у загальних рисах. На їх основі визначаються всі подальші Закони таким чином, щоб не суперечити їм.

Все вищевказане є законодавчою базою конкурентної політики України. Її реалізацією займається Антимонопольний комітет України, що відіграє чи не найбільшу роль у конкурентному середовищі країни. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» за відомством закріплене завдання участі у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

«1) **державного контролю** за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та **пріоритету прав споживачів**, а також запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства;

2) **контролю за концентраціями та узгодженими діями суб'єктів господарювання, дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін на товари суб'єктів природних монополій;**

3) **сприяння розвитку добросовісної конкуренції;**

4) **методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;**

5) **контролю створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель;**

6) **моніторингу та контролю державної допомоги суб'єктам господарювання» [13, ст. 3].**

На цих завданнях будуються напрями конкурентної політики органу. Відповідно до своїх повноважень, визначених статтею 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», він досліджує ринок та запобігає спотворенню конкуренції на ньому. Через багатогранність конкуренції часто це буває зробити складно, тому основну свою увагу Антимонопольний комітет України приділяє саме боротьбі з антиконкурентною поведінкою, зловживанням монопольним становищем та недобросовісною конкуренцією.

Попри всі складнощі Антимонопольний Комітет України демонструє неймовірні результати. Наприклад, розмір економічного ефекту у 2019 р. досяг 4,3 млрд грн, що у порівнянні з попереднім роком є зростанням на 8%. [15, с. 194]. При цьому, майже половина ефекту (2,151 млрд грн) була розподілена до паливно-енергетичного комплексу. Ще двома великими бенефіціарами стали ринок будівництва та будівельних матеріалів (564 млн грн) й агропромисловий комплекс (402 млн грн) [15, с. 201]. Ця статистика може свідчити про те, наскільки ці ринки є важливими галузями в Україні та/або потребують найбільших інвестицій.

Що цікаво, паливно-енергетичний комплекс в Україні є монополізованим, так само як нафтогазова сфера, металургія, транспорт, залізниця, пошта, та ін., де присутні елементи природних монополій чи які історично високо концентровані. Якщо ж говорити про основні причини, то це інтегрованість конкурентних ринків

і природних монополій, де присутні державні підприємства, антиконкурентні юридичні практики або природні обмеження [10].

Однією з поширених особливостей антиконкурентної поведінки є її дискримінаційний характер. Один суб'єкт господарювання або змова кількох може чинити тиск на ринок або іншого суб'єкта. Такі угоди важко виявити, особливо якщо їх не було прописано. Тому Антимонопольний комітет України здійснює постійний моніторинг та ретельний аналіз його результатів. У випадках виявлення несумісної з ринком поведінки, він має повноваження відкрити справу та провести подальший її розгляд та розслідування. У разі підтвердження порушення можливе накладання штрафу або обов'язкові до виконання рекомендації – залежно від ступеня несумісності поведінки та масштабів шкоди. Лише за 2019 р. було завершено розгляд більше 700 справ із прийняттям рішень, що передбачали накладення штрафу із загальним розміром 8,67 млрд грн, з яких 8,13 млрд грн припадають на саме антиконкурентні узгоджені дії [15, с. 198]. У порівнянні з країнами ЄС така велика кількість спочатку виглядає не надто привабливим великим показником. Проте з точки зору оцінки діяльності Антимонопольного Комітету України його можна трактувати як ознаку ефективності регулювання конкурентної політики.

Особливу увагу Антимонопольний комітет України приділяє моніторингу та контролю діяльності державних підприємств та суб'єктів природних монополій, оскільки в контексті конкурентного середовища вони є дуже ризиковими «активами». Також контролю в Україні потребує сфера публічних закупівель та державної допомоги, де часто виникають антиконкурентні узгоджені дії. Антимонопольний Комітет України вже багато років проводить активну роботу з виявлення порушень у вигляді спотворення результатів торгів, оскільки такі змови є причиною неефективного розподілу ресурсів, і підривають основи конкурентного середовища, не даючи ринку розвиватися гармонійно. Також він має такі повноваження контролю державної допомоги:

- визначати належність підтримки суб'єктів господарювання за рахунок державних чи місцевих ресурсів до державної допомоги;

- оцінювати допустимість державної допомоги для конкуренції;
- приймати рішення про припинення та повернення незаконної державної допомоги, що була визнана недопустимою для конкуренції;
- проводити моніторинг державної допомоги [15, с. 166].

Ці та інші заходи важливо здійснювати оскільки розміри державної допомоги є досить значними. Наприклад, у 2019 р. в Україні він становив 3.957,34 млн грн, з яких 74% – з коштів бюджетів та міст [16, с. 134]. Відповідно, внаслідок певних змов ті ринки чи суб'єкти, які дійсно потребують та заслуговують на державну допомогу, просто не отримують її. Подібне перетікання капіталу є ознакою неефективного розподілу ресурсів та дискримінації.

Питання державної допомоги є настільки важливим, що навіть процес Євроінтеграції вимагає від українського законодавства звернути на нього увагу. У 2017 р. набрав чинності Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [15, с. 166]. Відтоді Антимонопольний комітет України має чіткі межі допустимості державної допомоги, її форми та інші аспекти, які враховує для ефективного моніторингу та контролю. Це допомагає зберігати конкурентне середовище в балансі, нікого не дискримінуючи.

Антимонопольний комітет України також займається популяризацією конкурентної культури: наприклад, у червні та грудні 2019 р. взяв участь у міжнародних форумах та засіданнях, організованих Комітетом з конкуренції Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), та провів більше 7 тисяч консультацій, 13 виступів, та 6 відкритих столів з питань надання державної допомоги на конференціях та семінарах, а також день відкритих дверей [15, с. 167, 215]. Він є учасником Міжнародної Конкурентної Мережі – організації, що з 2001 р. займається поширенням культури добросовісної конкуренції по всьому світу. І хоч у неї не має юридично закріпленої законодавчої влади та функцій, вона забезпечує корисні канали комунікації між конкурентними відомствами держав-учасників та дозволяє їм обмінюватися досвідом з питань конкуренції. Зокрема завдяки форумам та проектно-орієнтованим роботам, що потребують знаходження спільного рішення стосовно найкращих практик конкурентної політики. При цьому

рішення про впровадження цих практик вже в умовах реального конкурентного середовища приймається кожним відомством індивідуально [17].

Сучасний етап розвитку конкурентної політики України проходить в рамках загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 рр., що має на меті подолання деяких наявних проблем, зокрема:

- зростання цін, яке не можна пояснити впливом інших факторів;
- підвищення рівня концентрації товарних ринків та значної їх монополізації;
- низького рівня продуктивності праці та інноваційної спрямованості національної економіки [18].

Також протягом 2020 р. було проведено реформу конкурентного законодавства – із залученням світових експертів доопрацьовано законопроект 2730 з метою наближення українського конкурентного законодавства до *acquis communautaire* ЄС шляхом посилення повноважень Антимонопольного комітету України [16, с. 8]. У процесі Євроінтеграції це дійсно є важливим кроком – частиною тієї необхідної реформи доведення українського законодавства до європейських стандартів.

Проте головною подією 2020 р. став спалах пандемії COVID-19, що змусив більшість країн ізолюватися, що вплинуло на економіку та конкуренцію на ринках. Основними складнощами бізнесу стали здійснення основної діяльності на багатьох ринках (особливо громадського харчування та туризму), несвоєчасність поставок, брак обігових коштів та ін. [16, с. 12]. Найбільше постраждали малі та середні підприємства, а також підприємства енерго- та водопостачання. Очікується, що в майбутньому це вплине на їх конкурентоспроможність з великими підприємствами [16, с. 12-14], оскільки у них не має ні великої клієнтської бази, ні значного покриття, ні ефекту масштабу. Криза сильно вдарила по заощадженнях населення, що вплинуло на споживання благ. Окрім того, утворилася абсолютно нова реальність, що потребувала гнучкості та переходу в онлайн-середовище, що багатьом далось важко. Можна сказати, що COVID-19 став індикатором

конкурентоспроможних підприємств – сильніших гравців ринку, з яких може початися поживлення та подальше піднесення економіки.

Негативні наслідки також відчули металургія та машинобудування. А найменш вразливими виявилися такі галузі як фармацевтика, хімічна та харчова промисловості, через зростання нееластичного попиту на їх продукцію.

Ринки фармацевтики стали важливою структурою будь-якої економіки протягом кризового року. Але саме тому й потенційно небезпечною з точки зору конкурентної політики. Антимонопольний комітет України здійснював щоденний моніторинг цін на противірусні лікарські засоби та засоби індивідуального захисту, який полягав у фіксації їх наявності та рівня цін в аптечних закладах всіх регіонів України. Було надано понад 400 рекомендацій, розпочато розгляд трьох справ, схвалено два звіти за результатами досліджень. Також проводився моніторинг у сфері реклами лікарських засобів, медичних послуг, особливо пов'язаної з лікуванням та/або профілактикою COVID-19, бо загроза появи неправдивої реклами про такі засоби була цілком реальною. За результатами даного моніторингу було прийнято рішення у трьох справах про порушення, надано рекомендації 25 виробникам лікарських засобів та 7 телерадіоорганізаціям [16, с. 11]. Така діяльність відомства свідчить про його готовність приймати виклики свого часу та реагувати на подібні до COVID-19 явища, що є дуже важливим для конкурентної політики.

На інших ринках простежується явна тенденція переходу багатьох підприємств в онлайн-середовища і початку розповсюдження своїх послуг звідти. Надалі перевагу на ринку матимуть саме такі підприємства, бо вони змогли швидше адаптуватися, трансформуватися та цифровізуватися [16, с. 14], що є підтвердженням необхідності на державному рівні звернути увагу на цифрові технології.

2.2. Конкурентна політика ЄС

Для ЄС законом первинного рівня є Римський договір, який було підписано у 1957 р. Окрім факту заснування ЄС у ньому також прописані правила його

існування, що стосуються усіх основних сфер економіки, політики, та інших сфер. У тому числі у договорі присутня секція, присвячена конкурентній політиці [19]. За цим договором будь-які угоди, рішення та узгоджені практики суб'єктів господарювання, що можуть перешкоджати або спотворювати конкуренцію, вважаються несумісними з ринком та забороняються (стаття 101). Також було заборонено зловживання домінуючим становищем на внутрішньому ринку або на істотній його частині тією мірою, якою воно може вплинути на торгівлю між державами-членами (стаття 102).

Окрему секцію у договорах було виділено для державної допомоги, що в умовах ЄС набуває абсолютно нової форми, адже як суб'єкта господарювання можна розглядати й цілу державу. Тому державна допомога розглядається як сумісна з ринком лише тією мірою, доки вона не перешкоджає торгівлі між державами-членами, не спотворює конкуренцію та не надає перевагу певним суб'єктам господарювання (стаття 107). Інакше кажучи, сумісною поведінкою на європейському ринку вважається така, що не дискримінує окремих суб'єктів господарювання.

У Договорі також було визначено, що Рада ЄС та Європейська Комісія є уповноваженими органами для ухвалення необхідних регламентів та/або директив, спрямованих на втілення встановлених конкурентних принципів після консультацій з Європейським Парламентом (стаття 103). Таким чином, за цими трьома органами були юридично закріплені повноваження регулювання конкурентного середовища. Проте у наш час конкурентне середовище ЄС регулюється вісьмома інституціями, кожна з яких має власні унікальні повноваження, завдання та компетенції. Всі вони представлені та описані на офіційному сайті Європейської Комісії:

- Комітети Європейського Парламенту:
 - економічних та монетарних справ займається регулюванням правил конкуренції та державної допомоги;
 - захисту внутрішнього ринку й споживачів захищає економічні інтереси споживачів, у тому числі шляхом визначення бар'єрів

розвитку ринку та конкурентного середовища з подальшим їх усунуванням;

- Європейська Рада – щоквартальний збір лідерів ЄС, що затверджує Комісара з питань конкуренції, обраного державами-членами ЄС та президентом Європейської Комісії;
- Рада ЄС – орган, що спільно з Європейським Парламентом затверджує закони, що стосуються конкуренції та захисту споживачів;
- Європейський Юстиційний Суд – орган, що забезпечує єдине трактування та використання антимонопольного законодавства на території ЄС;
- Європейський Центральний Банк – орган, до якого часто звертаються за консультацією з питань конкуренції, що виникають у фінансовому секторі економіки;
- Європейський Суд Аудиторів – орган, що здійснює моніторинг виконання бюджету ЄС, як з точки зору державних витрат, так і з точки зору державних надходжень. Це особливо важливо для ЄС, оскільки суб'єктом можуть виступати держави, а отже трансакції можуть мати значні масштаби. В рамках конкурентної політики він не допускає невинуватеної, несумісної державної допомоги, а також стягує штрафи із суб'єктів господарювання, визнаних винними у веденні антиконкурентної діяльності;
- Європейський Соціальний та Економічний Комітет – орган, до повноважень якого входить питання добробуту споживачів, як розділу конкурентної політики;
- Європейська Комісія – інституція наднаціонального рівня, основним завданням якої є забезпечення дотримання антимонопольного законодавства, шляхом моніторингу та обмеження несумісних із ринком дій суб'єктів господарювання. Саме один із підрозділів цієї структури – Генеральний Директорат Конкуренції – вважається головним органом,

відповідальним за антимонопольну політику та конкурентне середовище ЄС [20].

Тобто конкурентна (антимонопольна) політика ЄС є досить масштабною. Завдяки цьому великою перевагою для держав-членів є те, що окрім державних конкурентних відомств існують наднаціональні інституції, що можуть гарантувати більш якісне регулювання конкурентного середовища. Окрім того, в ЄС відбувається постійний обмін досвідом та знаннями, держави-члени спільно розвиваються та разом піднімають свої національні економіки, створюючи для цього всі необхідні умови: вільний ринок, спільну валюту, тощо. По суті, ЄС – це приклад вдалої конвергенції не лише з точки зору конкурентної (антимонопольної) політики, але й політики загалом.

Сильною стороною європейської конкурентної політики є значна увага до цифрових технологій та їхнього використання у конкурентному середовищі. Зокрема, у березні 2019 р. було запущено онлайн інструмент «eLeniency» в рамках європейської програми пом'якшення відповідальності. Цей інструмент дозволяє швидше та легше учасникам картелів подавати спеціальні заяви про їхню приналежність до картелю, що може частково або повністю звільнити їх від сплати штрафів за антиконкурентну діяльність [21, с. 5]. Такий прийом чимось перегукується з практикою віслбловінгу¹. В Україні теж є подібний механізм звільнення від відповідальності (leniency), що з 2020 р. допомагає й Антимонопольному комітету у боротьбі з антиконкурентними узгодженими діями (наприклад надмірними концентраціями та джентельменськими угодами, які зазвичай дуже важко виявити). Проте поки що заяви та звернення можуть здійснюватися за встановленим зразком через телефон та/або електронну пошту [22]. Власне, запровадження цього механізму є однією із запропонованих змін вже згаданого законопроекту 2730 [16, с. 8].

Що стосується сфери державної допомоги, то у 2019 р. Європейська Комісія надавала дозвіл на надання значних сум на розвиток екології, технологій та

¹ Whistleblowing – у дослівному перекладі з англійської означає «дуть у свисток». Прийом, що заохочує інформування про порушення, в обмін на винагороду або зменшення власної відповідальності.

інновацій [21, с. 11-12, 17]. ЄС дуже занепокоєні забрудненням природного середовища, тому стала ініціатором «Європейської Зеленої Угоди», що має на меті повне скорочення викидів парникових газів до 2050 р., і зазначає, що конкурентна політика на рівні з іншими сферами політики буде залученою в досягнення цієї мети [21, с. 11], тим самим підкреслюючи її важливість.

2.3. Конкурентна політика окремих країн ЄС

Конкурентна політика країн-членів ЄС зародилася набагато раніше за українську, адже вже на момент підписання Римських договорів у 1956 р. всі вони мали власний досвід та уявлення про її здійснення, що й було документально зафіксовано та впроваджено разом із законами функціонування союзу. На основі цих договорів ЄС існує вже більше 60-ти років. Заглиблюючись в аналіз конкурентної політики, зокрема й законодавства, варто розглянути моделі конкретних держав-членів ЄС, оскільки такий масштаб порівняння з Україною є, по-перше, більш доречним, а по-друге – дасть чіткіше розуміння того, якою країною треба бути, щоб належати до ЄС. Особливу увагу необхідно приділити таким країнам як Франція, Німеччина та Італія, оскільки всі вони належать до так званої «Великої сімки» – тобто країн з найбільшими та найрозвиненішими економіками світу, на які варто рівнятися.

2.3.1. Франція

Економіка Франції відома значним втручанням держави [23]. Тому не дивно, що її конкурентна політика у післявоєнний період була промонопольною – держава заохочувала злиття ринкових гравців, з метою створити кілька національних лідерів у кожній окремій галузі, що мали б згодом стимулювати відновлення та подальше зростання економіки. Досить цікавий, хоч і ризиковий, підхід до розбудови національної економіки. Але основною його ідеєю був постійний супровід державним контролем. Наслідком такої політики може бути теперішня значна концентрація на французьких ринках, на що також вказує статистика: кількість незавершених справ конкурентного відомства має спадну тенденцію, проте не зі сфери концентрацій [24, с 118].

З часом політика стала ліберальнішою і орієнтованою на конкуренцію [25]. На момент створення ЄС у Франції вже існувала конкурентна політика у вигляді обмеження фіксації цін. Проте ця та інша обмежувальна практика була широко ігнорована, оскільки брала свій початок ще з кінця XVIII ст. і вже давно була застарілою.

Справжній розвиток розпочався вже після підписання Римського Договору, а саме у 1986 р., коли її основу заклав Ордонанс «Про свободу цін та конкуренції», стаття 7 якого забороняє узгоджену діяльність, угоди, спілки або коаліції, якщо вони мають за мету або можуть завадити, обмежити або порушити конкуренцію на ринку [26]. Органом, що здійснює державний контроль, є Конкурентна Влада (*Autorité de la concurrence*) [27], проте також діють Міністерство економіки та суди загальної юрисдикції. Окрім них – понад три тисячі державних органів, що контролюють державну дисципліну цін [28].

Попри лібералізацію Франції вдається досить вдало утримувати конкурентне середовище у своїх руках: зокрема за 2019 р. Конкурентна Влада реалізувала 316 рішень та порад, з яких 270 стосувалися контролю концентрацій [24, с. 118], що також можна вважати спадком промонопольної політики XX ст.

Надалі Франція ставить перед собою завдання нового, цифрового, рівня. Значущість цифрових технологій недооцінювати вже не можна, і французька конкурентна політика це розуміє. Вбачаючи загрозу у дедалі коротших термінах прийняття рішень та процесах зміни форм концентрації, Конкурентна Влада створила підрозділ, що має створити цифрові інструменти розслідування та послуги у сфері цифрових технологій [24, с. 16].

Конкурентна Влада розуміє, що цифрова економіка вже здійснила зміни на ринку, і що це тільки початок. Якщо такі події, як купівля компанією Facebook месенджера WhatsApp за 20 млрд євро, продовжуватимуться, виникатиме дедалі більше загроз для конкурентного середовища та конкуренції загалом [24, с. 17]. Конкретно в цьому випадку – через значну концентрацію засобів зв'язку в одних руках, адже Facebook вже має власний додаток Facebook Messenger, володіє популярною мережею Instagram, і ще багатьма супутніми продуктами. Франція

завчасно намагається взяти процес цифровізації під свій контроль, що може стати дуже вдалим ходом. Адже цифрове середовище та мережа Інтернет – це щось принципово нове: воно не фізичне, з'явилося порівняно нещодавно і ще не встигло набути власне правове поле. Наразі будь-які цифрові технології можуть чинити двоякий вплив. Для когось приносити вигоди, а комусь – втрати. Найгірше те, що інколи це може відбуватися несвідомо. З тим же Facebook спрацьовує парадоксальна властивість конкуренції – ринок прямує до стану монополії, тому що Facebook є сильним гравцем на ринку, що пропонує набагато кращі інноваційні продукти та послуги, є великою технологічною та компанією, що не бачить причин не рости далі. І що головне – має можливість рости. Але водночас у Facebook залишається дедалі менше конкурентів, а отже й підстав для утримання цін на поточному рівні. Окрім того, існує загроза надмірного контролю, дискримінації та інших несумісних з ринком явищ, яких необхідно уникнути вже зараз.

Франція бачить зміни також на ринку дистрибуції товарів. Цифрові технології замінюють фізичні закупівлі [24, с. 20]. Очікується, що криза COVID-19 стане одним з чинників прискорення цієї тенденції².

Таким чином конкурентну політику Франції можна вважати хорошим прикладом не лише за рахунок її здатності утримувати конкурентне середовище, але й через її націленість на довгострокову перспективу. Передбачення тенденцій має бути обов'язковим інструментом розвитку, бо вони, так само як і цифрові технології, несуть двоякий вплив, залежно від здатності країни підхопити їх.

2.3.2. Німеччина

Для Німеччини конкурентне законодавство було необхідністю повоєнного часу – конкурентне середовище потерпало від значної кількості картелів. У 1948 р. відбулася низка реформ (а саме грошова, цінова та податкова [28]), що заклала підвалини для формування конкурентної політики. А в 1957 р. було засновано Федеральне картельне відомство (Bundeskartellamt) та прийнято Закон «Про

² Попри те, що звіт конкурентного відомства Франції складений за 2019 р., його було опубліковано у липні 2020 р., а отже окремі явища було проаналізовано в ретроспективі. Це пояснює, звідки у звіті з'являється термін «криза COVID-19», що виник роком пізніше.

недопущення обмежень конкуренції», що не лише заборонив картелі, але й розрізнув картельні та вертикальні угоди. При цьому останні допускає лише за умови нагляду Федеральним картельним відомством на предмет зловживання становищем на ринку [29, с. 3-4].

Основні завдання Федерального картельного відомства дуже подібні до завдань Антимонопольного комітету України:

- Впроваджувати заборони та не допускати утворення картелів;
- Контролювати злиття компаній;
- Контролювати зловживання домінуючим становищем;
- Перевіряти процедури укладання державних контрактів Федерацією;
- Захищати інтереси споживачів;
- Проводити секторні дослідження (так звані «Sector inquiries»);
- Реєструвати конкуренцію у сфері державних закупівель [30, с. 7].

Відповідальність за недопущення утворення картелів Федеральне картельне відомство несе у випадку, коли поширення впливу обмежувальних дій виходить за межі однієї Федеральної землі (адміністративної одиниці, аналогу області). Інакше за порушеннями слідкує відповідне Земельне картельне відомство (аналог територіального відділення). А здійснення контролю за злиттями відноситься до виключної компетенції Федерального картельного відомства, якщо не підпадає під компетенцію Європейської комісії [29, стр. 3-4]. Це є цікавим моментом: над усіма державами ЄС існують наднаціональні інституції, що допомагають регулювати конкурентну політику. Особливо це проявляється у випадках, коли антиконкурентна поведінка виходить за межі однієї держави, що для ЄС є звичнішим явищем, ніж для України.

Ще однією важливою особливістю німецького конкурентного законодавства є ретельний захист прав споживача, оскільки відповідальні за це норми є складовою ланкою, що пов'язує виробника та споживача між собою. Також цей зв'язок забезпечується конкурентним та антимонопольним законодавством [31]. У 2019 р. Федеральне картельне відомство здійснило секторне дослідження для проведення

порівняльного аналізу ринку веб-сторінок. Опитування операторів веб-сторінок (на предмет ранжування, фінансування, корпоративних зв'язків, оглядів та покриття ринку) виявило недобросовісні практики та дало підставу створити рекомендації для споживачі, що обирають веб-сторінки для роботи [30, с. 61]. Німецька ретельність продовжує вражати. Споживачеві надається провідне місце, тому Федеральне картельне відомство здійснює подібні дослідження також в інших сферах, щоб забезпечити найкращі та найповніші умови вибору.

Німецька та українська моделі конкурентної політики подібні одна до одної, як мінімум, схожістю Антимонопольного комітету України та Федерального картельного відомства. Це дуже хороша ознака, оскільки наближає українську конкурентну політику до європейської.

2.3.3. Італія

Конкурентне законодавство Італії закріпило свій розвиток найпізніше – у 1990 р. Саме тоді було прийнято закон №287 «Про конкуренцію та чесну торгівлю». Ним було встановлено перші антитрастові, конкурентні правила, а також засновано Державне Відомство з питань Конкуренції та Ринку [32] зі статусом державного незалежного органу. Основним законом, яким він керується є вже згаданий закон №287 «Про конкуренцію та чесну торгівлю», а також Регламент DPR №217/98, обидва з яких відповідають європейському конкурентному праву.

Італійську модель порівняно з двома попередніми важко назвати прикладом успішної, оскільки у звітах зазначається, що впродовж 2019 р. прогресу з подоланням обмежень конкуренції не відбулося, хоча це була одна з індивідуальних рекомендацій Італії 2018 р. [33, с. 4], наданих Європейською Комісією. Проте того року Відомством було проведено понад 100 розслідувань та визначено штрафи на суму 766 млн євро, що були сплачені у державний бюджет, а 25 млн євро було інвестовано в інституційні проекти на підтримку інтересів споживачів [34]. Тобто про неієздатність моделі мова не йде.

Серед можливих причин доволі тривалого застою розвитку конкурентної політики вбачається оновлення конкурентного закону у 2017 р., хоча й лише часткове [33, с. 54]. Проте ще однією причиною можуть бути збіги у

відповідальності різних структур над одними й тими ж непродуктовими ринками. Іншими словами, різні міністерства Італії здійснюють нагляд над одним ринком, що часто стає причиною складнощів з визначенням подальших спільних пріоритетів. Через це всій системі бракує чіткості у здійсненні процедур та ефективності координації й кооперації [33, с. 58].

Вважається, що Італія та Україна схожі між собою проблемою впливу бізнесу на сектор державної політики. Але Італії вдається виходити з боротьби переможцем [31], що може слугувати для України хорошим прикладом.

2.4. Порівняння конкурентної політики за галузями економіки

Ринки електроенергії України та Німеччини мають ряд відмінностей. В Україні вони сильно концентровані, бо на ньому понад 90% виробництва електроенергії забезпечують п'ять великих суб'єктів: ДП «НАЕК «Енергоатом», Група «ДТЕК», ПАТ «Центренерго», ПАТ «Донбасенерго» та ПрАТ «Укргідроенерго» [15, с. 18-21]. Проте окрім ринку виробництва, присутня низка інших ринків, зокрема передачі, розподілу електроенергії (природна монополія), а також роздрібною торгівлі та видобутку енергетичного вугілля.

Ситуація покращилася 1 липня 2019 р., після реформи сектору, що додала до структури ринку нових учасників та нові конкурентні принципи функціонування [15, с. 18]. Та навіть попри це ринки залишаються лише умовно конкурентними, адже через невелику кількість виробників споживачі (у даному випадку оптові постачальники та роздрібні торговці) не мають особливого вибору. Звісно, електроенергія це однотипний продукт, але питання в ціні. Якщо в конкурентних умовах споживач відіграє роль індикатора кращих продуктів, то в наявних знаком якості є цінова доступність електроенергії. Теоретично, п'ятірка підприємств могла б одночасно підняти ціни, і покупцям нічого більше не залишилося б, окрім як продовжувати купувати за новою ціною. У той же час п'ятьом домовитися важче, ніж двом чи трьом. І виходить, що на ринку виробництва електроенергії спостерігається хиткий баланс, який потребує деконцентрації.

У той же час на ринку енергетики Німеччини панує конкуренція, адже найбільший гравець – група енергетичних компаній RWE (Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk) – хоч і наблизився до визначеного порогу домінування на ринку, не перетнув його [30, с. 44]. Також під контролем Федерального картельного відомства RWE та інша велика компанія E.ON пройшли процес злиття шляхом купівлі акцій [30, с. 43-44]. І хоч конкурентне відомство дало згоду на здійснення злиття, воно очікує у найближчі роки зміни на ринку енергетики та вже готується до них, оскільки вони можуть містити в собі загрозу конкурентному середовищу [30, с. 44]. Небезпека купівлі акцій полягає в тому, що вони є своєрідним інструментом контролю емітента, що у свою чергу є своєрідною ознакою концентрації. Враховуючи, що обидві компанії налаштовані екологічно, за чим Європа бачить майбутнє, втручання було необхідне у тому числі для виявлення майбутніх загроз у випадку, якщо ці компанії матимуть значні переваги на ринку.

Загалом на ринках енергетики Німеччини прослідковується позитивна динаміка, особливо у сфері зеленої енергетики, генерація якої у 2019 р. зросла на 2,9%. Окрім того, попри тривале зростання цін на електроенергію та газ у домашніх господарств весь час була змога обирати між 130 та 100 постачальників відповідно, що дозволило їм заощаджувати [30, с. 45].

Схожою ознакою ринків обох країн є перспективи альтернативної енергетики, хоча Німеччина й значно випереджає Україну. Але після згаданої реформи 2019 р. в Україні з'явилося ДП «Гарантований покупець», що підтверджує державні екологічні погляди, оскільки серед його напрямів діяльності є забезпечення роботи зеленої генерації у випадках, коли електроенергія викуповується за зеленим тарифом і продається на ринку «на добу наперед» [15, с. 21]. Тобто робота в напрямі екологічної енергетики в Україні є, що в перспективі є хорошою передумовою для економічного зростання. ДП «Гарантований покупець» по суті є стимулом до виходу на ринок енергетики нових, альтернативних станцій: вітряних, сонячних та ін. Через непевне економічне середовище в Україні дуже слабка підприємницька ініціатива та очікування ділової активності [16, с. 12], а

отже й небагато підприємців виходять на ринок. Окрім того, можливий тиск з боку вже наявних на ринку суб'єктів теж утримує їх від виходу.

Основна увага Антимонопольного комітету України на *ринках зв'язку та телекомунікацій* була спрямована в основному на засоби зв'язку: телебачення, радіо, мобільний зв'язок та Інтернет [15, с. 68]. Загальна ситуація на ринках є прийнятною: попри існування групи ключових операторів, попит на їхні послуги стабільний, а конкуренція у сфері суміжної продукції – висока. Останніми роками спостерігається позитивна динаміка зростання кількості суб'єктів господарювання (операторів та провайдерів). Зокрема на 10,3% до 7.933 суб'єктів господарювання станом на грудень 2019 р. [15, с. 68]. Це свідчить про відкритість ринку не лише для входу нових підприємців, але й інвесторів. Це є позитивною характеристикою для ринку, проте все одно є недолік: серед розглянутих справ та проведеної на ринку роботи немає згадок про розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. У Франції, наприклад, саме таким інноваційним ринкам як зв'язку, комунікацій і цифрових технологій приділяється значна увага [24, с. 62, 70]. У їхніх оглядах зазначаються незвичні проблеми, які почали з'являтися на ринках відносно нещодавно.

Наприклад, гучною справою 2019 р. було притягнення корпорації Google до відповідальності за неоднозначну рекламну політику, що проявляла дискримінаційні ознаки по відношенню до клієнтів, що не користувалися рекламою в Google або користувалися нею з порушенням узгоджених правил. Через те, що у Франції компанія Google займає домінуюче положення на ринку онлайн реклами (більше 90%), вона могла односторонньо висувати й трактувати умови та правила її розміщення. Така поведінка компанії й привернула увагу конкурентного відомства. Після розгляду справи компанія Google була зобов'язана сплатити 150 млн. євро та створити однозначну редакцію правил, щоб уникнути подальшого стягнення пені на несправедливій основі [24, с. 63-64]. У цій ситуації проблема була не в тому, що Google належить найбільша частка ринку, а у зловживанні монопольним (домінуючим) положенням, що зробило цей ринок неефективним. Насамперед через цінову дискримінацію – компанія просто могла змінювати умови

співпраці та створювати різним партнерам різні умови. І попри все партнери мушили коритися, оскільки вигоди реклами в Google (широке охоплення та аналітичні інструменти) переважали над витратами. Грубо кажучи, компанія Google могла обирати, яку рекламу показувати, а яку ні, що є сильним викривленням конкуренції на ринку та засобом впливу на споживачів. Також через це ринок характеризувався нерівномірним розподілом ресурсів та доходів, оскільки кошти, що могли піти на оплату аналогічних послуг деінде в результаті дісталися Google.

Також Конкурентна Влада звернула увагу на нове явище лідерів думок – інфлюенсерів (influenceurs) – що у цифровому просторі (блогах, каналах та мережах) радять своїй аудиторії певні продукти. Тобто ці блогери стають новим видом реклами, що взамін отримує спонсорство [24, с. 67]. Це також є засобом впливу на споживачів, бо виходить, що компанії купують думку та репутацію відомих людей, які своїм прикладом підштовхують споживачів до купівлі тих чи інших продуктів. І хоч подібне явище вже існує давно і не має ознак спотворення конкуренції, воно починає набувати абсолютно нової форми, а отже вже має регулюватися державою.

На ринках зв'язку та телекомунікацій в Україні теж виникають абсолютно нові явища, що змінюють конкурентне середовище, і їх не можна ні ігнорувати, ні недооцінювати. Адже якщо вже історичних лідерів ринку (телебачення, радіо) почали витісняти радіо на смартфонах та стримінгові платформи (Netflix), можна зробити висновок, що конкурентне середовище йде шляхом цифрових технологій, а їхнє використання, є рівно настільки ж хорошим явищем, наскільки держава може його регулювати. У цьому плані французька політика переважає над українською.

Федеральне картельне відомство теж бачить зміни на цифрових ринках, зокрема таких її складових, як електронна комерція, надання онлайн-послуг та мобільні платформи. Секторне дослідження 2019 р. онлайн-реклами показало значний приріст обороту за останні роки і за приблизними оцінками цей ринок досягає від 5 до 9 млрд євро. Лідери, як не дивно, – це компанії Facebook та Google [30, с. 40]. І схоже, що поки що вони не збираються поступатися своїми позиціями.

Вони все одно залишаються найуживанішими в масштабах не лише однієї країни. І хоч з точки зору підприємницької діяльності у цьому немає нічого поганого, з проявів антиконкурентної поведінки цих же компаній видно, що концентрація ринкової влади до добра не доводить.

На німецьких ринках, також присутні зміни цифрового характеру. І схоже, що вони продовжуватимуться. Подібні тенденції спостерігаються й на інших ринках – дедалі більше суб'єктів господарювання починають використовувати цифрові технології та переходити до альтернативних джерел енергії. Головним є те, що ці зміни помічені, і контролюються. Україні теж необхідно звернути на них увагу, оскільки вони несуть в собі подекуди більше загроз, ніж прогресу. Наразі ж, згадки про роботу з цифровими технологіями у звіті Антимонопольного комітету України майже відсутні.

2.5. Висновки до розділу II

Україна – це порівняно молода країна, що багато чого запозичує у своїх сусідів, і тому її конкурентна політика насправді не сильно відрізняється від провідних країн ЄС. Є дуже багато схожих особливостей, серед яких насамперед основа законодавства – в обох випадках спостерігається вплив німецької школи на формування як загальної європейської моделі конкурентної політики, так і української. Через це Євроінтеграція не передбачає докорінних реформ конкурентної політики.

Такі країни, як Франція, Німеччина та Італія вже стикалися з проблемами, схожими на ті, з якими Україна стикається зараз. Тому дуже важливо зберігати з ними діалог та продовжувати переймати позитивний досвід. Це не лише зможе допомогти у виправленні проблем, але й покаже Україну з кращого боку: сильною та рішучою, адже саме такою ЄС хоче бачити Україну перед тим, як долучити до себе. Можна сказати, що наразі конкурентна політика досліджуваних країн навіть розвивається в однаковому напрямі, хоча й з різними швидкостями та цілями. Проте мета у всіх однакова – забезпечити якісне конкурентне середовище, адже це важлива умова функціонування ринкової економіки.

Серед відмінностей треба назвати насамперед особливість структури конкурентної політики України. А саме її «обмеженість» на державному рівні. Мова йде про те, що над конкурентними відомствами країн ЄС стоять наднаціональні інституції, що регулюють конкурентне середовище майже усієї Європи (адже навіть ті країни, що не належать до ЄС, тісно співпрацюють з ним). Таким чином, Європа має більше гарантій забезпечення конкурентного середовища на прийнятному рівні через свою всеохопність та широким поглядом на вирішення проблем.

РОЗДІЛ III. ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

В останньому розділі представлений аналіз економічних показників та результатів України у світових рейтингах, таких як Глобальний Індекс Конкурентоспроможності та Індекс Економічних Свобод. Також надаються рекомендації для української конкурентної (антимонопольної) політики.

3.1. Аналіз індексів конкурентоспроможності та економічних свобод

Загалом результати України у щорічному звіті «Глобальний Індекс Конкурентоспроможності» за 2019 р. скоріше відставали від країн ЄС. Особливо сильно це проявилось з такими показниками як *частота випадків корупції* (32 бали з 42-х мінімальних серед країн ЄС), *інфляція* (12,7% проти максимальних 3,5%) та *торгівельні тарифи* (2,69% проти 1,12%) [35]. Ці показники в цілому відповідають основним проблемам, з якими підприємці на українському ринку стикаються найбільше і найдовше: інфляція, корупція та політична нестабільність (зокрема в царині податків) [36, с. 14].

Натомість показником, за яким Україна випереджає усі країни ЄС, є *складність тарифів* – 5,9 балів порівняно з 4,0 [35]. Це означає, що тарифи менші й дають більший простір для торгівлі, що є позитивним явищем, оскільки торгівля (особливо зовнішня) пожвавлює економіку та здійснює ефективний перетік ресурсів.

За показником *тягаря державного регулювання* Україна має 3,6 бали, що є трохи вищим за середній по ЄС. При цьому, цей результат більш ніж втричі кращий за результат Італії (1,1) та збігається з результатом Франції [35].

За рештою показників – *прозорістю бюджету* та *юридичною незалежністю*, а також групою показників *внутрішньої конкуренції* – Україна не набагато відстає від середніх значень по Європі. Наприклад, *міра ринкового домінування* становить 3,6 бали, а *конкуренція у сфері послуг* – 4,9. Середні значення по ЄС відповідно 4,2 та 5,2 [35].

У рейтингу глобального індексу конкурентоспроможності за 2019 р. Україна посідала 85 позицію зі 141 країни, що на дві позиції нижче, ніж у 2018 р. Найближча країна ЄС у рейтингу – Хорватія – займала 63 позицію, тобто більш ніж на 20 позицій вище [35]. Тобто в Україні попереду ще багато роботи над покращеннями та змінами.

Аналіз рейтингу економічних свобод за останній рік, що складається організацією Heritage Foundation, також дає не надто привабливі результати: попри те, що Україні вдалося покращити свої показники, вона залишилася в категорії *переважно невірних* країн. Рейтинг пропонує проведення реформ, спрямованих на зміцнення інвестиційної впевненості: захист прав власності, судова ефективність, залученість держави, тощо, бо наразі показники групи *верховенство права* є одними з найнижчих (наприклад, *судова ефективність* – 41,1), зокрема через корупцію, яка заважає дійсному виконанню законів [37].

Також існує проблема з *відкритістю ринків*. Найнижчі оцінки для України зафіксовані саме за показниками цієї групи: *фінансової свободи* (30) та *інвестиційної свободи* (35). Попри те, що в Україні є 18 торговельних угод та порівняно низькі тарифи, через війну з Росією знижуються інвестиційні потоки, а наявність великої кількості державних підприємств спотворює економіку. Хоч у 2019 р. було полегшено процедуру реєстрації зовнішніх інвесторів, досі це позитивних змін у значеннях показників не принесло [37]. Бо знов-таки, інвесторів лякає непевність економічного середовища, що потребує міцного державного регулювання (зменшення корупції) та звільнення від надміру державних підприємств (особливо збиткових).

Найкращі результати Україна показує в групах *ефективності регулювання та макроекономіки*, а саме за показниками *податкового тягаря* (88,7) та *фіскального здоров'я* (87,7). Через порівняно низькі податки та полегшення процесу отримання дозволів на здійснення будівельних робіт відповідні показники покращилися за досліджуваний рік. Проте ще залишаються такі проблеми як державний борг та дефіцит бюджету [37].

Україна займає 127 місце з індексом 56,2 зі 100, або ж останнє 45 місце серед країн європейського регіону, відстаючи на 4,7 бали від найближчої європейської країни – Греції. Хоч цей результат є кращим за попередній, він є не лише меншим за середній серед країн європейського регіону, але й серед усіх країн рейтингу [37], що лиш підтверджує результати Глобального Індексу Конкуレントоспроможності.

Обидва рейтинги висвітлюють Україну не з найкращого боку. Виходить, що попри наближеність конкурентного законодавства до європейських стандартів Україна має проблеми з його дотриманням. Тобто на практиці закони не дають очікуваного результату. Водночас, рейтинги дають розуміння причин та вказують на сфери, що потребують поглибленої уваги: корупція та стримування інфляції. Міжнародний досвід показує, що це можливо.

3.2. Рекомендації щодо конкурентної політики України

Проведене дослідження показує, що в Україні є потенціал для розвитку. Всі необхідні ресурси вже доступні, а законодавча база – достатня. Наразі економічний розвиток залежить від подолання основних бар'єрів, таких як корупція та значна концентрація на окремих ринках, що разом створюють неконкурентні умови.

Ця боротьба триває вже довго. Важко казати, коли настане її кінець, але певний прогрес насправді прослідковується. Для того, щоб ця тенденція продовжувалася необхідно як мінімум взяти до уваги зазначені проблемні економічні показники та значну кількість державних підприємств, щоб почати виправляти їх. Адже саме через них конкурентне середовище України вважається ризиковим та непривабливим для інвестування. Важливо водночас дотримуватися гармонії, оскільки одних сфер можуть завдавати шкоди іншим.

Ще одним важливим аспектом розвитку можуть стати цифрові технології, їх використання та можливий вплив не лише на канали комунікації, але й на конкурентне середовище. Український бізнес не стоїть на місці. Його основна мета це прибуток, і якщо цифрові технології допомагатимуть в його отриманні – за ними майбутнє. Проте якщо ведення такої діяльності не матиме відповідного правового поля, не буде й розвитку. Саме тому Антимонопольному комітету України варто

зосередити свою увагу на цифрових технологіях та Інтернет-середовищі, що останнім часом росте й розвивається в абсолютно новому напрямі. Якщо не взяти цей процес під контроль, він може спричинити багато проблем, що знецінять всі попередні здобутки, і змусять починати регулювати конкурентну політику наново.

Як і більшість розвинених країн та країн, що розвиваються, Україна належить до Міжнародної Конкурентної Мережі, що є дуже позитивним чинником розвитку конкурентної політики, який треба цінувати та берегти. Подібну співпрацю необхідно продовжувати, оскільки це насамперед спосіб навчитися новим практикам та навіть брати участь у їхньому створенні на одному рівні зі світовими гравцями.

Окрім того, варто продовжувати забезпечувати умови торгівлі з тими країнами, на які хочеться бути схожими. Це дасть не лише міцні торгівельні зв'язки, але й розбудову системи міжнародних відносин, принесе країні іноземний досвід та передові технології, відкриє Україну світові та світ – Україні. Забезпечивши стабільне конкурентне середовище на внутрішньому ринку та створивши доступні умови для експорту, бізнес-середовище почне приносити набагато якісніші результати, зокрема у вигляді податків.

Конкурентне середовище ще потребує державного втручання, оскільки на ринку досі спостерігаються концентрації різних розмірів, антиконкурентні узгоджені дії та несумісна з ринком поведінка загалом. Але одним з найважливіших факторів є відсутність конкурентної культури, адже без неї діяльність Антимонопольного комітету України просто не матиме сенсу: кількість відкритих справ стабільно залишатиметься на високому рівні, хоча це й не істинно поганий показник. Тому Антимонопольному комітету України необхідно продовжувати свою діяльність, ще більше заглиблюючись у створення конкурентної культури в країні.

3.3. Висновки до розділу III

У всіх європейських країнах є одна особливість, відмінна від України – це час початку існування їхніх держав. На момент утворення ЄС вони всі були

незалежними та мали досить тривалу історію, тому вже встигли пройти власний шлях спроб та помилок і розвинулися. Окрім того, такі країни як Франція, Німеччина та Італія були провідними країнами світу майже протягом усієї історії людства, починаючи з Середньовіччя, не кажучи вже про їхнє панування на морі та колоніях. Як держава Україна остаточно утворилася лише у 1991 р., лише 30 років тому. Наразі багато що потребує чи не докорінних змін, які потребують багато часу та зусиль. Але у той же час в Україні також є перевага – сусідство з країнами ЄС, що може дати цінний досвід та уникнення помилок, яких раніше допускалися успішні сьогодні країни.

Зараз Україна в основному відстає від країн ЄС за складовими показниками Глобального Індексу конкурентоспроможності, що не можна ігнорувати. Це є наслідком багатьох чинників: корупції, війни на сході, і т. д. Очікується, що криза COVID-19 лише поглибить ці проблеми, ставши на заваді і без того повільного розвитку. Тому необхідно сконцентрувати увагу на найглибших бар'єрах, докласти максимальних зусиль на їх подолання. Але при цьому важливо не нашкодити іншим сферам. Проте попри всі проблеми, в Україні є значний потенціал, і він починає себе проявляти. Належність до Міжнародної Конкурентної Мережі, де є змога обмінюватися досвідом не лише з ЄС, але й іншими провідними країнами світу, це лише один з перших важливих кроків на шляху розвитку.

ВИСНОВКИ

У даній роботі було досліджено теоретичні та методологічні засади функціонування конкурентної політики чотирьох держав, обґрунтовано важливість конкуренції та доцільність проведення конкурентної (антимонопольної) політики. Було проведено порівняльний аналіз конкурентної політики України та таких країн ЄС, як Франція, Німеччина та Італія. Окрім того, було досліджено окремі ринки та тенденції на них. Це дало змогу зробити ряд висновків.

Насамперед варто зазначити, що конкурентна політика України перебуває на гідному рівні свого розвитку і що її результати є досить хорошими для 30-тирічної держави.

На рівні законодавства конкурентна політика України цілком відповідає європейській, хоч і потребує незначних змін. Ключовим чинником стало те, що ще на початку Незалежності конкурентна політика України розвивалася у відповідності до західної моделі, беручи німецьку модель за основу власної. Завдяки такому кроку конкурентна політика України мала змогу розвиватися дотримуючись цінностей ЄС.

Та попри все попереду ще багато роботи. Насамперед варто зазначити, що на практиці українська конкурентна політика значно відстає від європейської. Аналіз конкурентоспроможності України за переважною більшістю показників показує відставання не лише від провідних країн ЄС, але й від мінімальних, через що діяльність Антимонопольного комітету України є дуже інтенсивною. Порівняно з конкурентними відомствами Франції, Німеччини та Італії, Антимонопольний комітет України здійснює багато перевірок та розглядів справ. Це може свідчити про недосконалість конкурентного середовища, але разом із тим і про ефективність боротьби з цим. Конкурентне середовище в Україні не є достатньо розвиненим, присутні часті випадки концентрації та діяльність державних і природних монополій. Але при цьому Антимонопольному комітету України вдається як мінімум не давати конкурентному середовищу розвиватися у хибному напрямі.

Для цього лише контролю за концентраціями та примусового поділу суб'єктів, що займають монопольне (домінуюче) становище на ринку, недостатньо. Необхідно також проводити заходи популяризації та поширення конкурентної культури на всіх окремих ринках та середовищі в цілому. На щастя, така практика в Україні присутня, і її можна вважати досить вдалою. Окрім того, в рамках цієї політики Антимонопольний комітет України входить до Міжнародної Конкурентної Мережі, що також дозволяє використовувати досвід «найкращих практик» міжнародної конкурентної політики. І це є дуже корисним досвідом, що дозволяє не лише переймати чужий досвід, але й ділитися своїм та гідно позиціонувати себе на політичній карті світу.

Необхідно також розуміти, що конкурентна політика не може бути однаковою у двох різних країнах, оскільки у кожної є власна історія та ресурсна база, тому відмінності є цілком природнім явищем. Навіть в межах ЄС, що чітко визначив рамки функціонування конкурентної політики, у кожної країни є власні завдання та способи їх виконання. Саме тому не варто розглядати політику таких держав як Німеччина, Франція та Італія як цільову, і тим паче не пробувати їх об'єднувати в єдине ціле і запроваджувати в Україні. Політика держави має розвиватися з урахуванням місцевих чинників. Вивчення іноземного досвіду – це беззаперечно корисно, але це не дасть очікуваних результатів, якщо використовувати іноземний досвід необдуманно.

У даному дослідженні не лише було показано відмінності між українською конкурентною та антимонопольною політикою та європейськими аналогами, але й вивчено їхній розвиток, що дає змогу прослідкувати тенденції та особливості розвитку різних країн. Аналіз показав, що навіть не всі європейські країни мають ідеальну конкурентну політику. Та це не означає, що можна зупинитися на досягнутому, або що Україна все одно чимось гірша. Навпаки – це означає, що кожній країні є що виправляти та чого досягати. У всіх є якісь переваги і якісь недоліки, але це й формує культуру тої чи іншої країни. Питання лише в тому, як хто ставиться до своїх переваг та недоліків.

І насамкінець – конкурентна політика для України має важливе значення, оскільки конкуренція є потужним чинником економічного розвитку, яке є необхідним не лише державі, але й усьому його суспільству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича.— 6-те вид., перероб і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.
2. Конкурентне середовище (галузь, конкуренти) // Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: Підручник. – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с., URL: <https://buklib.net/books/22992/>.
3. Теоретичні основи визначення суті конкурентного середовища / А. В. Сиваченко // Вісник КПНУ імені Івана Огієнка. Економічні науки. - 2008. - Вип. 1. - С. 71-73. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2008_1_31.
4. С.І. Архієреєв, Н.Б.Решетняк. Курс економічної теорії: Навчальний посібник / За ред. С.І. Архієреєва, Н.Б.Решетняк. - Харків: НТУ «ХП»,2007. – 331 с.. 2007 URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14768>.
5. Манків Н.Г. Макроекономіка. – Пер. з англ. – К.: Основи, 2000, с. 566.
6. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 №2210-III (у редакції від 13.02.2020) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 12, ст.64.
7. Борисенко З. М. Основи конкурентної політики: Підручник. – К.: Таксон, 2004. – 744 с.
8. П. Ю. Буряк, О. Г. Гупало, І. В. Стасюк. Мікроекономіка: Навчальний посібник -. «Хай-Тек Прес». - 2008. - 368 с., URL: https://pidru4niki.com/17730817/ekonomika/tsinova_diskriminatsiya_naslidki.
9. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 №1682-III (у редакції від 16.10.2020,) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 30, ст.238.
10. «Монополія неможлива без держави». Інтерв'ю Голови Комітету виданню «Рейтинг», URL: <https://amcu.gov.ua/news/monopoliya-nemozhлива-bez-derzhavi-intervyu-golovi-komitetu-vidannyu-rejting>.
11. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18.02.1992 № 2132-XII

- (Втрата чинності від 27.02.2002) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 21, ст.296.
- 12.Олександр Шворак. Конкурентна політика ЄС та українська євроінтеграція // «Юридична газета» №36 (534), 2016 р., URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/press/konkurentana-polityka-yes-ta-ukrayinska-uevrointegratsiya/>.
- 13.Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 №3659-ХІІ (у редакції від 04.03.2021) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 50, ст.472.
- 14.Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (редакція від 01.01.2020) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
- 15.Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2019 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5e7/b2b/61d/5e7b2b61dcf08200345915.pdf>.
- 16.Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2020 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/4a0/e26/6054a0e268fc0702551413.pdf>.
- 17.About / International Competition Network official site. URL: <https://www.internationalcompetitionnetwork.org/about/>.
- 18.Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки // Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 19.09.2012 № 690-р, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-r#Text>.
- 19.Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Європейський Союз, ЄЕС; Договір, Міжнародний документ, Протокол [...] від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06, ст. 101-109.

20. EU institutions and competition policy / European Commission official site, URL: https://ec.europa.eu/competition/consumers/institutions_en.html.
21. Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions / Report on competition policy 2019, URL: https://ec.europa.eu/competition/publications/annual_report/2019/part1_en.pdf.
22. Повідомити про участь в антиконкурентних діях (Leniency) // Офіційний веб-портал Антимонопольного комітету України, URL: <https://amcu.gov.ua/zvernutisya-do-amku/povidomiti-pro-uchast-v-antiknkurentnih-diyah-liniency>.
23. Спільні риси конкурентної політики ЄС та Німеччини / Р. Міхель // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - Вип. 36(1.2). - С. 58-63. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2014_36%281.2%29__11.
24. Synthèse du rapport annuel 2019. Construire une régulation en mouvement, URL: <https://www.autoritedelaconcurrence.fr/sites/default/files/ADLC-synthese-2019.pdf>.
25. А. В. Манько, М. П. Денисенко. Європейська модель регулювання конкуренції // Київський національний університет технологій та дизайну, URL: https://knutd.edu.ua/publications/conference/20.03.2015/Manjko_Denisenko_12.pdf.
26. С.П. Кобець. Світовий та вітчизняний досвід антимонопольного законодавства // Серія: Економіка та підприємництво, 2013 р., № 4 (73), URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2013/4_2013/7.pdf.
27. Missions // Autorité de la concurrence's official site, URL: <https://www.autoritedelaconcurrence.fr/en/missions>.
28. К. О. Стадник. Світовий досвід державного контролю за процесами економічної концентрації // Вісник Національного університету «Юридична

- академія України імені Ярослава Мудрого» № 3 (14) 2013, URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/3-161-167.pdf>.
29. Картельно-правові процедури у Федеральному відомстві з нагляду за діяльністю картелів. Загальний огляд // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні та Німецька консультативна група з питань економічних реформ, URL: https://www.beratergruppe-ukraine.de/download/Beraterpapiere/2002/q22_ukr.pdf, стр. 3-4.
30. Bundeskartellamt 2019 Annual Report, URL: https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Publikation/EN/Jahresbericht/Jahresbericht_2019.pdf?__blob=publicationFile&v=3.
31. Сагайдак Ю.В., Коваль В.Р., Порівняльно-правовий аналіз деяких аспектів антимонопольного законодавства України, Італії та Німеччини // Юридичний науковий електронний журнал №1/2019, URL: http://lsej.org.ua/1_2019/26.pdf.
32. About L'Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, URL: <https://en.agcm.it/en/about-us/>.
33. Country Report Italy 2019. Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances, URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-italy_en.pdf.
34. The Italian Competition Authority turns 30 and presents its 2019 Annual Report. Press release, URL: <https://en.agcm.it/en/media/press-releases/2020/10/The-Italian-Competition-Authority-turns-30-and-presents-its-2019-Annual-Report>.
35. Professor Klaus Schwab, World Economic Forum. The Global Competitiveness Index Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
36. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2017 рік. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/zvity/2017/AMCU_2017.pdf.
37. Ukraine // 2021 Index of Economic Freedom, URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.